

He Interview

In de negentiende eeuw woonde het grootste deel van de Nederlandse bevolking in achterbuurten, onder derdewereldomstandigheden. Ingenieurs speelden een belangrijke rol bij de verbetering van de steden. Prof.dr. Auke van der Woud, hoogleraar Architectuur- en Stedenbouw-geschiedenis, schreef er het boek 'Koninkrijk vol sloppen' over. 'Mijn boeken laten zien hoe ons land door ingenieurs is veranderd.'

KENGEGEVENS	
NAAM	Auke van der Woud
LEEFTIJD	64
TITEL	prof.dr.
OPLEIDING	Kunst- en Architectuurgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen
FUNCTIE	hoogleraar Architectuur- en Stedenbouw-geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen

PROF.DR. AUKE VAN DER WOUDE ONDERZOCHE HYGIËNE IN NEGENTIENDE EEUW

IN 1854 BESLOOT HET PAS OPGERICHTE KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS (KIVI) tot een onderzoek naar de hygiënische toestand in de achterbuurten van Nederlandse steden. Het KIVI zag hoe erbarmelijk de bevolking daar leefde en wees op de psychische en sociale effecten ervan. Dit soort pogingen van ingenieurs om de omgeving van de armen te verbeteren, vormen een rode draad in het boek *Koninkrijk vol sloppen* van prof.dr. Auke van der Woud, dat werd genomineerd voor de Libris Geschiedenis Prijs 2011.

De hoogleraar Architectuur- en Stedenbouwgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen waarschuwt de lezer vooraf: het is even doorzetten, want smakelijk is het verhaal niet. In de negentiende eeuw woonde 60 % van de Nederlanders in een sloppenbuurt. De meeste gezinnen leefden in één, hooguit twee kamers, die vaak tegelijk als werkplaats of winkel dienden. Goede sanitaire voorzieningen waren er niet, er was nauwelijks verwarming, geen frisse lucht en de grachten waren open riolen, waar de mensen vaak ook hun drinkwater uit haalden. Ze leefden te midden van het vuil met vele huisdieren en regelrecht ongedierte als slakken en parasieten, die zich verschanst hadden op muren en in matrassen. De kinderen waren getuige van 'echtelijke handelingen' of raakten daar zelfs bij betrokken. Velen vluchtten in alcoholisme, al was het maar omdat de kroegen wel lekker warm waren.

'Ik wist niet dat het zo erg was', vertelt Van der Woud. 'Veel details waren wel bekend, maar de omvang van de ellende werd mij tijdens het onderzoek pas duidelijk.' Zo stelde Van der Woud vast dat in het midden van de negentiende eeuw de gemiddelde leeftijd in Nederland 33 à 34 jaar was. 'Die leeftijd werd weliswaar gedrukt door de hoge kindersterfte – de helft van de baby's stierf – maar was toch erg laag. Ik heb de cijfers van Gouda, de stad met de hoogste sterfte in die tijd, vergeleken met die van sub-Saharisch Afrika nu. De toestand in Gouda was nog erger dan tegenwoordig in de derde wereld.'

Veel stadswijken zijn gebouwd in de zeventiende eeuw. Toen was de hygiëne ook al erbarmelijk, maar door de groei

van de steden in de tweede helft van de negentiende eeuw verslechterde de toestand. De situatie op het platteland was niet veel beter. Overigens woonden in de sloppenwijken niet alleen 'asocialen', maar ook de toenmalige 'hardwerkende Nederlanders'. Voor mensen met weinig geld was er geen andere mogelijkheid. Ze waren overgeleverd aan de willekeur van hun huisbazen. Van der Woud beschrijft het lot van een gezin dat de huur niet kon betalen: voor straf haalde hun huisbaas de voordeur uit hun eenkamerwoning, terwijl het zeer streng vroom. Ze lagen op een paar meter afstand van het open gat in hun bedstee te verkommeren.

De woordvoerders van het KIVI waren vooraanstaande ingenieurs die oprecht betrokken waren bij de ellende van de bevolking. 'Ze waren vaak al bezig met sociale projecten. Ze meenden, net als sociaal bewogen artsen van hun tijd, dat het pas mogelijk zou zijn het volk te verheffen als de woonomstandigheden verbeterden. Niet de mensen waren onfatsoenlijk, maar de ruimtelijke structuur. Artsen hamerden erop dat gezond eten en gezond leven de samenleving zouden verbeteren. Er waren ingenieurs die het volk om politieke of godsdienstige redenen wilden verheffen. Maar er waren ook heel pragmatische, die gewoon een rekensom maakten: als het volk gezond was, leidde dat tot minder chaos en minder kosten.'

Het KIVI had duidelijke ideeën hoe het beter kon en zocht publiciteit voor de voorstellen. Maar er was in 1854 nog geen echte publieke opinie; er waren bijna geen kranten en er waren nog nauwelijks politici. Het KIVI presenteerde de voorstellen daarom aan koning Willem III, maar die deed er niets mee. Willem, bijgenaamd koning Gorilla, had niet zoveel belangstelling voor zijn volk. Ook de elite zag weinig in het rapport. Het idee bestond dat verdeling van de bevolking in arm en rijk een onwrikbaar gegeven was. Bovendien was het juridisch lastig om in te grijpen. 'De grondwetswijziging van Thorbecke uit 1848 had geleid tot een rigide verdeling van

'De toestand in Gouda was nog erger dan tegenwoordig in de derde wereld'

'Hollandse zindelijkheid bestond helemaal niet'

taken tussen het Rijk en de gemeenten. Het Rijk had weinig bevoegdheden om de lokale ellende aan te pakken en de gemeenten kregen het niet georganiseerd. De juridische bescherming van eigenaren was heel sterk en het was niet mogelijk de onteigeningsprocedures te voeren die nodig waren om een rioleringstelsel aan te leggen. Technisch was het geen onoverkomelijk probleem geweest. Als je naar de gigantische prestaties van Nederlandse ingenieurs in die jaren kijkt, dan hadden ze de steden al veel eerder kunnen aanpakken. Ze legden in die tijd het Noordzeekanaal en de Nieuwe Waterweg aan, en ze temden de grote rivieren. Ze hadden ongetwijfeld ook de kennis om de rioleringsproblematiek op te lossen.'

De gemeenten hadden wel de mogelijkheid openbare gebouwen aan te leggen en dat gebeurde dan ook. Ze lieten laboratoria, badhuizen en ziekenhuizen neerzetten en daarmee kwam de sanitaire infrastructuur wel van de grond.

Pas in 1890 aanvaardde de Rijks-overheid verantwoordelijkheid voor de sociale en hygiënische toestand in de steden. Maar ook daarna bleven er nog lang achterbuurten bestaan en pas in 1970 was heel Nederland op de riolering aangesloten. 'Juridisch kwam de grote verandering met de Woningwet van 1901, de Rijksregeling die de kwaliteit van woningen regelde. Gemeenten konden al sinds 1851 woningen onbewoonbaar verklaren, maar vanaf 1901 konden ze ook betere woningen mogelijk maken. De wet schreef voor dat steden bij de aanleg van woningen en straten rekening moesten houden met de gezondheid van de bevolking. Op grond van deze wet kon het Rijk ook de bouw van gezonde woningen voor de lagere standen subsidiëren. Hierdoor bleven de huren betaalbaar. Het Rijk stimuleerde de oprichting van woningcorporaties, die de sleutel tot het succes van de Nederlandse sociale woningbouw vormden.'

Overigens zagen niet alle betrokkenen meteen het nut van meer hygiëne in. Van der Woud beschrijft een fascinerend 'gevecht om de drol', dat uitbrak toen de overheid zich met de manier van leven in de achterbuurten begon te bemoeien. Sommigen waren gehecht aan het krot waarin ze woonden of roken de stank waarin ze leefden niet. Ze moesten echt leren hun eigen uitwerpselen en die van anderen vies te vinden. Het beeld van Hollandse zindelijkheid dat zo vaak wordt geschetst, klopt helemaal niet, concludeert Van der Woud dan ook.

ENGELAND

Het grote voorbeeld voor Nederlandse ingenieurs vormde Engeland, waar de techniek destijds op het hoogste niveau stond. De Engelsen hadden flink in het rioleringstelsel van Londen moeten investeren toen de rivier de Theems in een grote brei was veranderd, waarin zelfs schepen vastliepen. Dat leidde tot een systeem dat de stroom vuil via filters en zuiveringsinstallaties naar de rivier leidde. Het grove bezinsel dat achterbleef, werd dagelijks met vijf schepen naar de Noordzee gebracht en daar geloosd. In Nederland zouden ook de grote steden hun riolen naar de zee gaan leiden.

Uiteindelijk hebben de negentiende-eeuwse ingenieurs en artsen gelijk gekregen: de verbeterde gezondheid van de be-

volking heeft bijgedragen aan de welvaart – en andersom natuurlijk ook. De problemen van toen zijn definitief opgelost. De huidige steden zijn zelfs helemaal geurloos: ook lekkere luchtjes zijn nergens meer te ruiken.

Van de historische steden staat nog steeds een groot deel overeind. Ze zijn inmiddels gerestaureerd en mooier dan ooit, en ze vertegenwoordigen een enorm kapitaal. 'De Jordaan was er in de jaren zeventig slecht aan toe; er bestonden vergaande plannen de wijk af te breken. Dat gold voor meer historische buurten. De binnensteden waren na de Tweede Wereldoorlog sterk verwaarloosd. Alle energie was uitgegaan naar de bouw van nieuwe wijken. Uiteindelijk werd toch besloten de binnensteden op te knappen. Dat leidde in Amster-

De gracht van het Broersveld in Schiedam diende als open riool, 1893.

'Ingenieurs doen altijd bescheiden over hun maatschappelijk belang, mijn boeken maken duidelijk dat dit groot is'

dam, maar bijvoorbeeld ook in Maastricht en Deventer, tot een revival van de oude wijken.'

Wie goed kijkt, kan nog een indruk krijgen van de vroegere manier van leven. Veel huizen lagen destijds niet direct aan de grachten of aan de wegen, maar aan heel smalle steegjes van soms maar 40 cm breed. Een volwassene kon daar niet recht vooruit lopend doorheen. 'Het waren spleten die je bijna niet opmerkte. Maar het moeten er veel zijn geweest. Laatst liet iemand me er nog een zien in Groningen. Ik schuurde met mijn schouders langs de muren, zo smal was het gangetje ernaartoe. Aan het eind stond een huisje waarin nu studenten wonen.'

Vorig jaar kreeg Van der Woud de Rotterdam-Maaskantprijs 2010, een prijs die wordt uitgereikt aan iemand die zich verdienstelijk heeft gemaakt op het gebied van stedenbouw en architectuur. De jury kende hem de prijs toe, omdat hij met zijn oeuvre nieuw licht heeft geworpen op de negentiende eeuw en op de architectuurgeschiedenis. Vooral zijn boek *Een nieuwe wereld*, over het ontstaan van het moderne Nederland, wordt veel door ingenieurs gelezen, vertelt Van der Woud. 'Voor hen vormt het een soort referentiekader, omdat het laat zien hoe ons land door hun toenmalige vakgenoten is veranderd. Ingenieurs doen altijd heel bescheiden over het maatschappelijk belang van hun vak, mijn boeken maken duidelijk dat dit groot is. Onze samenleving kan niet bestaan zonder techniek. We zijn er erg afhankelijk van geworden, mogelijk zelfs te erg.' Maar aan die kwestie wijdt Van der Woud misschien een volgende studie. ●

'Niet de mensen waren onfatsoenlijk, maar de ruimtelijke structuur'

AUKE VAN DER WOUDE: KONINKRIJK VOL SLOPPEN. ACHTERBUURTEN EN VUIL IN DE NEGENTIENDE EEUW • BERT BAKKER • 440 BLZ. • € 29,95 • ISBN 978 90 351 3597 0